

FORMA I ORDRE EN ARQUITECTURA

Joaquim Español, Dr. arquitecte

1/ La idea de forma, i encara més la d'ordre, aplicades tant a l'art com a l'arquitectura, són vistos amb displicència. Tenen, des de fa temps, mala premsa. I la desconsideració ve de lluny. L'any 1923 Mies van der Rohe va escriure: "Rebutgem reconèixer problemes de forma", i la sentència es va convertir en un anatema difós a bastament pels pioners de l'arquitectura moderna. I se'n comprenen els motius: en aquelles dècades, la forma s'identificava amb els ordres de la tradició academicista vituperats amb causa pel Moviment Modern.

En les darreres dècades, la paraula *forma* torna a provocar escrúpols entre els arquitectes més conscients. I també aquesta vegada el fenomen és comprensible: hem sentit massa argumentació falsa on la forma és el comodí insubstancial que pretén fonamentar projectes interessats només per l'epidermis de l'arquitectura; justament les obres banals, exaltades per la seva espectacularitat i populisme, del desvari immobiliari. Els arquitectes més rigorosos no combreguen fàcilment amb l'ús trivial d'aquest llenguatge neobarroc abstracte de la sobremodernitat, i és lògic que el seu rebuig suposi indirectament una impugnació de la forma. Fa pocs anys Josep Llinàs va escriure un perspicaç article titulat significativament "*Sobre la relativa importància de la forma*". Més recentment ha afirmat que havia canviat d'opinió i, influït per Jujol, que va saber integrar a l'arquitectura el gust popular per l'ornament, pensa que l'opció jujoliana suposa precisament entendre que l'arquitectura comença on acaba la construcció i la funció, on comença la forma que sembla injustificada, però que en realitat manifesta connotacions que van més enllà d'allò que és estrictament funcional: el descans, el diumenge, la festa.

2/ Al meu parer, malgrat totes aquestes aprensions, la forma, i el seu objectiu, l'ordre, són intrínsecs a l'arquitectura. I més encara: són intrínsecs en l'art.

Qualsevol operació artística, -més enllà dels happenings i les operacions conceptuals-, és i ha estat sempre una laboriosa construcció de forma, entesa com un conjunt o sistema de relacions perceptibles, com xarxes superposades de relacions. No és vana la reiterada definició de l'art com a "formalització de

l'experiència". Alguns afinats artistes i crítics han parlat fins i tot de la preeminència de la forma en l'art. Paul Valéry escriu, per exemple: "en poesia, res dels fons no té la sobirania: la forma és hegemònica", expressió repetida per teòrics i escriptors propers, com Jordi Llovet o Javier Cercas.

Però sense arribar a l'extrem de defensar aquesta supremacia, la forma com a condició necessària de l'obra artística apareix en nombroses reflexions: Marcel Proust va escriure: "Pensament i ritme –sentit i forma- són el principi de la complexitat ordenada, és a dir, de la bellesa". I en un altre extrem, un filòsof contemporani com Arthur Danto, teòric de la mort de l'art, ens diu també que per a ell l'art és "significat encarnat", val a dir, significat fet matèria organitzada. Afegia després: "I és també somni".

I la causa és profunda. La forma estructurada –la forma que té consistència, que està dotada d'organització-, és el resultat d'un esforçat treball contra el desgavell de la natura, sotmesa a la llei termodinàmica del progressiu i irreversible desordre. Música, poesia, literatura o arts visuals, arrelades a la natura però oposades a ella, són la manifestació humana extrema, la més refinada, de la voluntat de dotar de forma ordenada i de sentit a una natura desorganitzada –almenys aparentment- i in-significant. I aquest esforç és paral·lel al de la intel·ligència; Jorge Wagensberg escriu: "La intel·ligibilitat i la bellesa comparteixen com a mínim una cosa: ambdues tenen a veure amb un bocí d'ordre dins del desordre".

L'arquitectura també és un bocí d'ordre dins del desordre, i de manera més evident que en cap altre camp de l'art.

3/ Ara bé, l'art dels darrers decennis ha canviat radicalment de paradigmes. Ho van manifestar Hans Belting i el citat A. Danto quan a inicis dels 80 van parlar de la mort de l'art. Alguns supòsits artístics, substancials en l'art de segles, com la creació o d'originalitat, estan en plena crisi. Com afirma Nicolas Bourriaud, "Les nocions d'originalitat (ser en l'origen de...) i fins i tot de creació (fer a partir del no-res) es difuminen lentament en el nou paisatge cultural...". La renúncia a la invenció; el plagi; la dissolució de l'art en qualsevol fet social fins a la seva desaparició; o la idea de democràcia artística que alguns expressen com "la dissolució de l'art en el magma democràtic", són alguns dels referents dels artistes del nou segle. Però sobre tot es dona en l'art contemporani un altre fet de notable incidència: un conceptualisme que rebutja l'obra d'art en favor d'una filosofia de l'obra. Per centrar-nos en el tema d'avui ens hem de preguntar: fins a quin punt l'arquitectura segueix l'art conceptual? perquè, si fos així, deixaria de tenir sentit parlar de forma i del seu germà, l'ordre.

4/ Alguns arquitectes han intentat seguir en la nostra professió les petjades de l'art conceptual. Aquest fet els ha induït a valorar més en arquitectura els processos o les idees que els resultats. Però també a rebutjar l'arquitectura executada: "L'edifici és la mort de l'arquitectura", s'ha proclamat. Però, es vulgui o no, l'arquitectura és un art implicat en la realitat. Aquest fet la rescata en gran mesura de l'art conceptual, immaterial. Fa anys Xavier Rubert de Ventós deia: "l'art no és pas el joc malabar amb les formes possibles i lleugeres, sinó el treballós esforç imaginatiu amb les formes reals i pesades". Amb més raó en l'art de l'arquitectura, perquè no es pot desprendre de les formes reals i pesades de la matèria. Tot el contrari: en gran mesura és l'art de la matèria que inclou l'espai i la llum i que té una funció dins la societat. Qui té experiència en la taula de dibuix sap perfectament que la preferència pel concepte i l'abominació de l'objecte és simplement irreal, i el reflex de qui no ha tingut ocasió de deixar-se fascinar per la "màgia del real" de què parla encertadament Peter Zumthor.

Tanmateix, rebutjar la materialitat de l'arquitectura –una aporia- és diferent de valorar-ne els processos. Hi ha experiències interessants de projectes que estableixen processos o mètodes més que una forma resultant. Com a conseqüència, la forma és oberta, impredecible, però condicionada. I és més: qualsevol procés prèviament establert que conté indicacions que afecten la forma té com a resultat formes amb consistència interna, és a dir: formes dotades d'ordre.

5/ No tenir en compte la forma en el projecte ens aboca a una situació pitjor: l'arbitrarietat formal. Rafael Moneo va explicitar llargament aquest tema en la conferència d'ingrés a l'Academia de Bellas Artes de Sant Fernando. Afirmava: "l'última arquitectura, aquella amb la qual el segle es desperta, sembla [...] que pretén oblidar tota referència a la forma. [...] Construir significa avui intervenir en el medi, en el paisatge en el qual vivim, tant o més que bastir un edifici". Ell sap, però, que la materialitat és substància de l'arquitectura, i, en conseqüència, de la seva forma; i acaba la conferència afirmant: "L'arquitecte no s'alliberarà de les obligacions que va tenir en el passat davant la forma". És també significatiu el comentari de P. Zumthor sobre la seva manera d'operar: "No treballem amb la forma, treballem amb les altres coses, com el so, els sorolls, els materials, la construcció, l'anatomia, etc. Des de l'inici, el cos de l'arquitectura és construcció, anatomia, lògica del fet de construir". I tanmateix continua després: "Però si al final... la forma aconseguida no em commou, torno enrere i començo des del començament. Això significa que l'últim capítol, o el meu objectiu últim, podria denominar-se probablement com la forma bella"

6/ Ara bé: La forma i el seu objectiu, l'orde, són una condició imprescindible, però no suficient de l'excel·lència arquitectònica. L'arquitectura incorpora una manera de viure, i els arquitectes que ho entenen saben que la seva obra no és només una estructura formal, ni tan sols una síntesi de forma, funció i tècnica constructiva, sinó una construcció significativa. Un concepte que es pot identificar amb el de *caràcter* que exposa amb ple encert Víctor Rahola.

El projecte que transmet significats és el projecte de l'excel·lència, possible només en una arquitectura de la rememoració i la memòria, una idea molt ben desenrotllada per l'Eduard Gascón en la seva lliçó d'entrada a aquesta Acadèmia quan insistia en "la necessitat de dotar de sentit històric el nostre treball a través de l'ús conscient de la memòria com instrument per el present". La memòria és una manera d'intensificar els significats. L'arquitectura de la memòria és l'arquitectura de la maduresa. L'arquitecte hauria de saber projectar també aquest món de significats que pertany a les regions de l'ànima.

J. Español